

การศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับชื่อลายผ้าไหมในอำเภอ ปทุมธานี จังหวัดนครราชสีมา¹

THE STUDY OF LOCAL LITERATURE RELATED TO THE NAME OF SILK CLOTH STRIPES IN AMPHOE PAK THONG CHAI NAKHON RATCHASIMA PROVINCE

กาญจนา คำผา / KANCHANA KHAMPHA

สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา

THAI LANGUAGE, FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES, NAKHON RATCHASIMA UNIVERSITY

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาที่มาและประเภทของลายผ้าไหมในอำเภอปทุมธานี จังหวัดนครราชสีมา และวิเคราะห์วรรณกรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับชื่อลายผ้าไหม ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกกับวิทยากรอาชีพทอผ้าไหม 13 คน อายุ 40 ปีขึ้นไปที่อยู่ใน ตำบลตะคุ ตำบลเมืองปัก และตำบลธงชัยเหนือ ระยะเวลาวิจัย 6 เดือน แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ ตรวจสอบคุณภาพโดยใช้การทดสอบแบบสามเส้า

ผลการศึกษาค้นคว้าพบว่าลายผ้าไหม มีที่มาจาก 2 วิธี ได้แก่ 1) การได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ของครอบครัวและสังคมในชุมชน ชาวบ้านที่ทอผ้าส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทอผ้าไหมอยู่แล้ว ได้รับการถ่ายทอดวิชาความรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ลวดลายของผ้าไหมของชาวปทุมธานีเกิดจากปัจจัยหลักคือ ทอตามคำสั่งซื้อ และทอตามจินตนาการ 2) การคิดค้นลายผ้าขึ้นใหม่ เกิดจากการสังเกตความงามของธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม จินตนาการ การรับข่าวสาร รวมถึงแรงบันดาลใจจากสื่อ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร ส่วนจุดประสงค์ในการทอเพื่อสนองผู้บริโภค ในภาคธุรกิจอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยวสร้างอัตลักษณ์แก่ตนเอง สร้างชื่อเสียงในการประกวด และเพิ่มมูลค่าผ้าไหม ส่วนประเภทของลายผ้า ได้แก่ ลายสัตว์ ลายพืช ลายสิ่งของเครื่องใช้ ลายปรากฏการณ์ธรรมชาติ และลายอื่นๆ

ด้านการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของชื่อลายผ้าไหมกับวรรณกรรมพื้นบ้านพบว่า วรรณกรรมมุขปาฐะประเภทเรื่องเล่าเกี่ยวกับชื่อลวดลายผ้าไหมทำหน้าที่สะท้อนความเชื่อความคิดที่มีต่อสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ และสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ลวดลายเหล่านี้แสดงถึงให้เห็นบริบททางวัฒนธรรมที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรท้องถิ่น ความเชื่อในศาสนา ค่านิยมของสังคม และรูปแบบวิถีชีวิตของชาว ปทุมธานี

คำสำคัญ: วัฒนธรรมผ้าไหม , ผ้าไหมปทุมธานี, เรื่องเล่าบนลายผ้า

Abstract

The research aims to study origins and types of textures on silk in Pak Thong Chai, Nakhon Ratchasima and aims to analyze folk literary works reflected by textures especially oral literary works related to naming of silk textures.

The methodology used in the research is in-depth 6-months interview from 13 informants. These informants are 40-years-old silk weavers in 3 districts: Takhu, Muang Pak and Tongchai Neau. The acquired information is analyzed by qualitative research method and the validity of the analysis is verified by triangulation test.

¹ ทุนอุดหนุนจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา ปี 2558)

Results from the study reveals that silk textures have 2 origins:

First, silk textures are descended from ancestors through learning processes in family and society. Informants in this groups are originally silk weavers since their ancestors' period. In other words, these informants have experience on weaving since their childhood. Thus, they have acquired knowledge in both direct and indirect ways. For Pak Thong Chai people, silk texture creation is mainly caused by 2 factors. First, silk texture creation is made-to-order, Second, silk texture creation is inspired by their interest and imagination.

Second, silk textures are newly created. These are inspired by nature and man-made environments, imagination, and mass media. The main purpose of this creation is to increase creator's self-identity, to participate silk competition, to attract customers and to increase silk value.

In terms of texture types, the study shows that texture can be categorized into 5 types by origin criterion: animal textures, plant textures, appliance textures, phenomenon textures. Also, the textures that weavers themselves creates in order to create their own identity.

In terms of silk textures' name and local literary works, the study shows that silk textures' names are related to local literary works in narrative genre. Weavers are narrators who gives the textures' name. In other words, stories of textures' origin do not derive from any other narrator.

Keywords: silk culture, Pak Thong Chai's silk, narratives on texture

บทนำ

จากการศึกษาวิจัยของพิรุณรัตน์ เขตจัตุรัส (2547) เกี่ยวกับการทอผ้าไหมจากเรื่องราววรรณกรรมพื้นบ้านของหมู่บ้านหนองบัวเพ็ง อำเภอนครราชสีมา จังหวัดชัยภูมิ เป็นการนำวรรณกรรมได้แก่ นิทาน ตำนาน เรื่องเล่าต่างๆ มาสร้างสรรค์ศิลปะทอผ้าไหม ทำให้เกิดมูลค่าและคุณค่าของผลิตภัณฑ์เป็นอย่างมาก จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้านบนผืนผ้าไหมในพื้นที่อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา เนื่องจากการทอผ้าไหมของอำเภอปักธงชัยเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป ที่มาของการคิดค้นลายผ้าไหมของชาวอำเภอปักธงชัยนั้นยังไม่ปรากฏแน่ชัด ทราบเพียงว่าผู้ริเริ่มการทอผ้าไหมในจังหวัดนครราชสีมาการทอผ้าไหมเป็นชาวลาวที่อพยพมาจากเวียงจันทน์ แล้วมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ตำบลตะคุ และถ่ายทอดวิธีการทอไปยังตำบลเมืองปักและตำบลธงชัยเหนือในปัจจุบัน (กรมศิลปากร .2540 : 41-44) ข้อมูลส่วนใหญ่ที่พบจะเป็นเรื่องขั้นตอนการผลิต และตัวอย่างลายผ้าไหม แต่ไม่พบข้อมูลที่เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติที่มาของลายผ้า นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตสำคัญคือ ผู้ซื้อผ้าไหมส่วนใหญ่ไม่รู้จักชื่อลายผ้า เมื่อเห็นว่าลวดลายสีสวยงามถูกใจก็ซื้อไป การสืบทอดวัฒนธรรมผ้าไหมด้วยการสร้างคุณค่า

และความหมายจึงลดลงเรื่อยๆ และผู้ทอผ้าไหมส่วนใหญ่รับจ้างทอตามความต้องการของตลาดแต่เพียงอย่างเดียว จึงทำให้เกิดการลอกเลียนแบบลายผ้าอย่างกว้างขวาง เนื่องจากผู้ทอผ้ามีความสามารถในการจดจำลวดลายผ้าเป็นทุนเดิมจึงไม่ใช่เรื่องยากใดๆ อีกทั้งผู้ประกอบการร้านค้าผ้าไหมต่างก็สั่งผลิตตามความนิยมของผู้บริโภค การทอลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองหรือลวดลายดั้งเดิมแบบชาวปักธงชัยจึงลดน้อยลงไป ดังนั้นหากผู้ทอผ้าสามารถคิดค้นลายผ้าใหม่ๆ ที่เป็นเอกลักษณ์ของตน งานศิลปะบนผืนผ้าไหมก็จะมีคุณค่าและความหมายมากยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้านของชาวอำเภอปักธงชัยที่มีความสัมพันธ์กับลายผ้าไหม เพื่อเป็นข้อมูลในการพัฒนารูปแบบลวดลายของผลิตภัณฑ์ โดยใช้ข้อมูลเชิงคติชนวิทยาเป็นฐาน ในการเพิ่มมูลค่าและสร้างคุณค่าของผ้าไหมปักธงชัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาที่มาและประเภทของลายผ้าไหมในอำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา
2. เพื่อวิเคราะห์วรรณกรรมพื้นบ้านที่มีความเกี่ยวข้องกับชื่อลายผ้าไหม อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา

อุปกรณ์และวิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มุ่งศึกษาเฉพาะเนื้อหาเกี่ยวกับวรรณกรรมพื้นบ้านที่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะและมีความเกี่ยวข้องกับชื่อลายผ้าไหมอำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกวิทยากร จำนวน 13 คน อาชีพทอผ้าไหม อายุ 40 ปีขึ้นไป มีภูมิลำเนาอยู่ในท้องที่ 3 ตำบล คือ ตำบลตะคุ ตำบลเมืองปัก และตำบลธงชัยเหนือ จำนวน 13 คน ได้แก่

1. นางกิมหงษ์ อังศิริลาวัลย์
2. นางเจียม ชื่นเมืองปัก
3. นางปราณี ปิตตะคุ
4. มัชชาดาไหมไทย
5. นางรัญจวน ปมตะคุ
6. นางรำไพ เทพกมล
7. นางสาวรำพรรณ ปรางค์โคกกรวด
8. นางลำเนา ปรีक्षा
9. นางสมจิตร วรธงไชย
10. นายสมบัติ ศรีบุตร
11. นายสุรัตน์ อินทวัฒน์วงษา
12. นางสาวราย ดำริห์
13. นางอัมพร สีนจะโปะ

โดยการรวบรวมข้อมูล ชื่อลายผ้าและวรรณกรรมพื้นบ้านใน 3 ตำบลเพื่อศึกษาวิเคราะห์อยู่ในระหว่างเดือนกันยายน 2557 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ 2558 รวมระยะเวลา 6 เดือน จากนั้นรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับวรรณกรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับชื่อลายผ้าไหม โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์วิทยากรและบันทึกเสียง ถ่ายภาพ แล้วนำมาถอดเป็นลายลักษณ์อักษรโดยใช้ภาษามาตรฐาน ผู้วิจัยได้ศึกษาวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพ และการตรวจสอบความถูกต้องโดยใช้การทดสอบแบบสามเส้าในด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านปริมาณ ด้านแหล่งข้อมูล และด้านบริบทของข้อมูล จากนั้นจึงวิเคราะห์ข้อมูลตามทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมและทฤษฎีมูลค่าเพิ่ม แล้วนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้เรียบเรียงลำดับการนำเสนอประเด็นการวิเคราะห์ไว้ดังนี้

1. ที่มาของลายผ้าไหม

การทอผ้าไหมของชาวปักธงชัย มีที่มาจาก 2 วิธี ได้แก่

1. การได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ของครอบครัวและสังคมในชุมชน จากการสัมภาษณ์เชิงลึกพบข้อมูลว่า ชาวบ้านที่ทอผ้าส่วนใหญ่จะอยู่ในครอบครัวที่ประกอบอาชีพทอผ้าไหมอยู่ก่อนแล้ว และเมื่อเติบโตขึ้นจึงได้รับการถ่ายทอดวิชาความรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม การสร้างลวดลายของผ้าไหมของชาวปักธงชัยนั้นเกิดจากปัจจัยหลัก 2 ประการคือ 1) ทอตามคำสั่งซื้อของนายจ้าง 2) ทอตามความคิดความสนใจและตามจินตนาการของตนเอง

ส่วนใหญ่ลายผ้าไหมจะเป็นแบบดั้งเดิม และได้รับความนิยมน้อยกว่าแบบอื่น เพราะเป็นลายแบบเก่าแก่ที่ผู้คนเห็นกันจนชิน จากการศึกษาในครั้งนี้พบว่ามีลายต่างๆ ได้แก่ ลายพื้นทางกระรอก ลายพญานาค ลายข้าวหลามตัด ลายตะขอ หรือ ตะเกาะ ลายตะแกรง ลายกรง ลายกระจับ ลายต้นสน ลวดลายผ้าไหมแบบดั้งเดิมนี้เป็นการถ่ายทอดสืบต่อมาจากบรรพบุรุษ บางคนก็พบเห็นลายนี้จากครอบครัวของตน บางคนก็ไปเห็นจากการไปบ้านคนอื่น จำลายได้ก็เลยมาทอ ต่อมาลายต่างๆ นี้ก็ได้มีการประยุกต์ปรับแต่งให้เกิดเป็นลวดลายใหม่ที่ยังมีพื้นฐานจากลายเดิมอยู่ ลายผ้าไหมประยุกต์นี้เป็นการคิดค้นต่อยอดจากลายดั้งเดิม โดยการนำเอาลายผ้า 2 ลายมาผสมผสานกัน หรือการปรับปรุงวิธีการมัดหมี่ของลายเดิมให้เพิ่มขึ้นหรือต่างออกไป ได้แก่

- 1) ลายพญานาค นำไปประยุกต์เป็นลายนาคกระหนก
- 2) ลายข้าวหลามตัด นำไปประยุกต์เป็นลายไผ่ ลายข้าวหลามตัดเล็ก ข้าวหลามตัดใหญ่
- 3) ลายตะขอหรือตะเกาะ นำไปประยุกต์เป็นลายตะขอใหญ่ ลายตะขอเล็ก ลายตะขอเบ็ด
- 4) ลายกรง นำไปประยุกต์เป็น ลายกรงใหญ่ ลายกรงเล็ก ลายกรงคู่ ลายกรงตะขอ ลายกรงหันหลัง ลายกรงกระจับ
- 5) ลายกระจับ นำไปประยุกต์เป็น ลายกระจับพวง ลายกระจับหว่าน ลายกระจับพัด
- 6) ลายต้นสน นำไปประยุกต์เป็น ลายสนใหญ่ ลายสนเล็ก

2. การคิดค้นลายผ้าขึ้นมาใหม่ ลายต่างๆนี้ ล้วนแต่เป็นลวดลายที่เกิดจากการสังเกตธรรมชาติแวดล้อมตามธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น และการเกิดจินตนาการฉับพลัน เพื่อนำมาเป็นต้นแบบลายผ้า (เห็นได้ชัดเจนจากการสัมภาษณ์นางปราณี ปิตตะคุ) การติดตามข่าวสารบ้านเมือง รวมถึงการได้รับแรงบันดาลใจจากสื่อประเภทต่างๆด้วย ได้แก่ วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร ฯลฯ

ลวดลายผ้าไหมที่เกิดจากการคิดค้นขึ้นมาใหม่ เนื่องจากผู้ทอต้องการสร้างอัตลักษณ์ให้แก่ตนเอง สร้างชื่อเสียงในการส่งเข้าประกวดแข่งขัน ดึงดูดความสนใจลูกค้า และเพิ่มมูลค่าให้กับผ้าไหม ในการศึกษาครั้งนี้พบว่า มีลวดลายต่างๆ ได้แก่ ลายดาว ลายดวงแห ลายต้นสนเล็ก ลายดอกบัวตอง ลายสับประรด ลายดอกกุหลาบ ลายดอกหญ้า ลายไผ่ ลายเม็ดพริก ลายม้าลาย ลายผีเสื้อ ลายหัวเสือ ลายนกแก้ว ลายอกเต๋ापิดป้อง ลายเรือ ลายลุย ลายลือก

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกพบข้อมูลที่น่าสนใจว่า นอกจากการรับจ้างทอลายตามคำสั่งของผู้ว่าจ้างแล้ว ผู้ทอผ้าไหมในอำเภอปงยังได้คิดค้นลวดลายใหม่ๆ เพื่อแสดงถึงความสามารถของตนเอง บางคนต้องการเพียงแค่แสดงฝีมือให้ผู้ว่าจ้างเห็นและยอมรับ แล้วจะได้นำไปขายแก่ลูกค้า หากลูกค้าชอบใจก็จะได้สั่งทอเพิ่มในปริมาณมากขึ้น แต่บางคนก็ต้องการนำลายที่ตนเองคิดค้นขึ้นมาใหม่นี้ไปประกวดแข่งขันในงานเทศกาลผ้าไหมปงซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี หวังสร้างชื่อเสียงได้รางวัลและการเชิดชูเกียรติ นำมาซึ่งรายได้ที่เพิ่มขึ้น

ข้อมูลที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ ลายผ้าไหมที่คิดค้นขึ้นมาใหม่นี้จะไม่หยุดยั้งเพียงเท่านั้น แต่จะมีการนำไปประยุกต์ใหม่อีกทอดหนึ่ง เพื่อสร้างทางเลือกแก่ผู้บริโภค โดยการนำเอาลายผ้า 2 ลายมาผสมผสานกันหรือการปรับปรุงวิธีการมัดหมี่ของลายเดิมให้เพิ่มขึ้นหรือต่างออกไป ได้แก่ ลายดาว ที่ถูกนำไปประยุกต์เป็น ลายดาวกระจาย ลายดาวหล่น ลายดาว 5 ลายดาว 9

ลวดลายของผ้าไหมปงซึ่งนี้ เป็นภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ต่อมาผู้ทอก็ได้พัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง โดยการต่อยอดคิดประยุกต์ลายใหม่ โดยการนำลายดั้งเดิมตั้งแต่ 2 ลายขึ้นไปมาผสมผสานกัน จุดประสงค์เพื่อให้เกิดความสวยงาม แปลกตา ถูกใจผู้บริโภค เป็นที่ต้องการของตลาดต่อไป นอกจากนี้แล้วยัง

ได้คิดประดิษฐ์ลวดลายใหม่ๆ เพื่อไม่ให้ซ้ำแบบใคร เป็นการสร้างอัตลักษณ์ให้ตนเอง ใช้ภูมิปัญญาเพิ่มมูลค่าสินค้าของตน และยังพัฒนาอย่างไม่หยุดนิ่ง โดยการประยุกต์ลวดลายที่ตนคิดค้นขึ้นมาใหม่นี้ออกไปให้กว้างขวางหลากหลายมากขึ้น

การวิเคราะห์ที่มาของลายผ้าไหมนี้ สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมที่มีกระบวนการตามลำดับขั้นตอนคือ แพร่กระจาย หยิบยืม ผสมผสาน และกลืนกลาย อธิบายได้ว่า วัฒนธรรมการทอผ้าไหมเริ่มขึ้นหรือระยะแพร่กระจายที่ชุมชนจะโปะ (กะโปะ หรือกะโป ในภาษาลาว หมายถึงกะลา) ซึ่งเป็นชุมชนเชื้อสายลาวที่อพยพมาจากเวียงจันทน์ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เป็นชุมชนเล็กที่ขยายตัวเป็นชุมชนใหญ่ จนเป็นเมืองปง และเป็นอำเภอปงซึ่งในปัจจุบัน (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2547 ชาวบ้านจะมีภาษาลาว สำเนียงลาวแตกต่างจากชาวตำบลอื่นๆ ในอำเภอปงซึ่ง แสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมการทอผ้าไหมเริ่มต้นจากเวียงจันทน์ เมื่อชาวลาวอพยพมาที่บ้านจะโปะจึงได้นำวัฒนธรรมการทอมาเผยแพร่ เมื่อแรกเริ่มชาวปงซึ่งซื้อสายลาวได้หยิบยืมทางวัฒนธรรม ก็คือการทอลายแบบโบราณ เช่น ลายพญานาค ลายต่างๆที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เนื่องจากชาวลาวมีความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นอย่างมาก เช่น เหตุการณ์บั้งไฟพญานาค ต่อมาเกิดการผสมผสานวัฒนธรรมโดยการประยุกต์นำเอาลวดลายต่างๆ ที่เป็นแบบดั้งเดิมของลาวมาผสมกันเอง หรือผสมผสานกับลายใหม่ กลายเป็นลวดลายประยุกต์ที่แปลกตาออกไป และระยะต่อมาเป็นการกลืนกลายเป็นวัฒนธรรม เมื่อเวลาผ่านไป ความคิดความเชื่อแบบดั้งเดิมก็มักจะถูกลืมเลือนไป ความคิดที่ว่าบรรพบุรุษของชาวอำเภอปงซึ่งเป็นชาวเวียงจันทน์ก็ถูกลืมไปเรื่อยๆ และคนรุ่นใหม่ก็จะยอมรับว่าตนเองเป็นชาวโคราช มีวัฒนธรรม ประเพณี ภาษา ภูมิปัญญาแบบชาวปงซึ่งหรือยอมรับว่าวัฒนธรรมของตนก็คือวัฒนธรรมของชาวโคราช และจุดเริ่มต้นของวัฒนธรรมการทอผ้าไหมจากบรรพบุรุษที่เป็นชาวเวียงจันทน์ก็จะถูกกลืนกลาย และเลือนหายไปที่สุด เหลือเพียงการยอมรับในวัฒนธรรมผ้าไหมปงซึ่งเท่านั้น

2. ประเภทของลายผ้า

ผู้วิจัยแบ่งประเภทของลายผ้าไหมตามแหล่งที่มาหรือชนิดของลาย ได้แก่

1. ลายเกี่ยวกับสัตว์ 7 ชนิด 8 ลาย ได้แก่ 1) ลายนาค ได้แก่ ลายนาคเกาะ และลายนาคกระหนก 2) ลายผ้าพันทางกระรอก 3) ลายหัวเสือ 4) ลายม้าลาย 5) ลายผีเสื้อ 6) ลายนกแก้ว 7) ลายอกเต่าปิดป้อง

2. ลายเกี่ยวกับพืช 9 ชนิดจำนวน 13 ลาย ได้แก่ 1) ลายกระจับ ได้แก่ กระจับห้า กระจับเจ็ด กระจับพวง กระจับพัด 2) ลายดอกบัวตอง 3) ลายเม็ดพริก 4) ลายสน ได้แก่ ลายต้นสน และลายสนเล็ก 5) ลายดอกกุหลาบ 6) ลายสับประรด 7) ลายไผ่ 8) ลายดอกหญ้า 9) ลายดอกแก้ว

3. ลายเกี่ยวกับสิ่งของเครื่องใช้ 12 ชนิดจำนวน 20 ลาย ได้แก่ 1) ลายกรง ได้แก่ ลายกรงกระจับ ลายกรงตะขอ ลายกรงใหญ่ ลายกรงคู่ ลายกรงหันหลัง 2) ลายลูกแก้ว ได้แก่ ลูกแก้วสลับ ผ้ายกดอกลายลูกแก้ว 3) ลายกุญแจ ได้แก่ กุญแจใหญ่ กุญแจเล็ก 4) ลายดาวแห 5) ลายไฟ ได้แก่ ลายข้าวหลามตัด ลายข้าวหลามตัดเล็ก 6) ลายหมากรุก 7) ลายตะขอ ได้แก่ ลายตะขอเชิงเทียน ลายตะขอใหญ่ 8) ลายเข็มขัดนาก 9) ลายตะแกรง 10) ลายลูกโซ่ 11) ลายหมี่ใบพัด 12) ลายเรือ

4. ลายเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ 1 ชนิด จำนวน 4 ลาย ได้แก่ 1) ลายดาว แบ่งเป็นลายดาว 5 ลายดาว 5 หมี่รอง ลายดาวกระจาย และลายดาวหล่น

5. ลายอื่นๆ เป็นลายที่ไม่สามารถจัดเข้ากลุ่มใดๆได้ หากแต่เป็นลวดลายที่ผู้ทอคิดค้นขึ้นมาเองเพื่อให้เกิดความแปลกและแตกต่างจากผู้อื่น พบจำนวน 3 ลาย ได้แก่ 1) ลายลือก 2) ลายซิกแซ็ก 3) ลายลุย

จากการจัดประเภทลายผ้าไหมทำให้ทราบว่า ชาวปักธงชัยมีภูมิปัญญาความสามารถในการนำสิ่งแวดลอมรอบตัว ได้แก่ 1) สิ่งแวดลอมที่เกิดตามธรรมชาติ เช่น สัตว์ พืช ปรากฏการณ์ธรรมชาติ เป็นต้น 2) สิ่งแวดลอมที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น อุปกรณ์ต่างๆ เครื่องมือประกอบอาชีพ ของใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นต้น 3) ข้อมูล ข่าวสาร สื่อสารสนเทศต่างๆ โดยนำสิ่งเหล่านี้มาคิดค้นประดิษฐ์ประดอย แกะไข ลองผิดลองถูก จนกลายเป็นงานศิลปะลวดลายบนผืนผ้าไหมที่มีความงดงามอย่างยิ่ง

ผลที่พบจากการจัดประเภทของลายผ้าไหมสามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรมได้ว่าการที่ลายผ้าไหมเป็นลายเกี่ยวกับสัตว์ พืช สิ่งของเครื่องใช้หรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ และลายอื่นๆ นั้น เป็นเพราะกระบวนการปรับตัวภายใต้อิทธิพลของสังคมและ

สิ่งแวดล้อม ลวดลายผ้าไหมเหล่านี้เป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เนื่องจากอำเภอบักธงชัยอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เมื่ออยู่ในบริบทแวดล้อมเช่นไร มนุษย์ก็จะปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม นำสิ่งรอบตัวมาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด ชาวปักธงชัยก็เช่นกัน เมื่อดำรงชีวิตอยู่ในวัฒนธรรมการทอผ้าไหมก็ทำให้ต้องปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม โดยการคิดค้นลวดลายใหม่ๆ จากสิ่งใกล้ตัวที่พบเห็น เพื่อนำมาประยุกต์ดัดแปลงให้เกิดสิ่งใหม่หรือเกิดการพัฒนาขึ้น นอกจากนี้แล้วความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับเทคโนโลยีทางการผลิตก็เป็นตัวกำหนดสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมด้วย ดังเห็นได้จากการเปลี่ยนรูปแบบการผลิตผ้าไหม จากเดิมที่คิดออกแบบลวดลายเอง ใช้แรงงานคนทอมือในครอบครัว แต่เมื่อมีผู้นำเทคโนโลยีการผลิตเข้ามาคือ กี่กระตุก วัฒนธรรมการทอผ้าไหมก็เปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิง เริ่มผลิตเพื่อส่งร้านค้าได้มากขึ้น ไวขึ้น การคิดลวดลายต่างๆ เองก็น้อยลง เพราะต้องเร่งผลิตให้ทันตามที่ตลาดหรือนายจ้างต้องการ แต่ในขณะเดียวกันก็ยังมีผู้ทอผ้าไหมที่เห็นความสำคัญของการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ เพื่อเป็นการเพิ่มมูลค่าแก่ผ้าไหมของตนเอง จึงได้คิดค้นลวดลายใหม่ๆ อยู่เสมอ โดยลวดลายนั้นก็ยังมักจะเป็นสิ่งแวดลอมตามธรรมชาติ ดังเช่น นางปราณี ปิดตะคุ ที่ได้คิดค้นลวดลายต่างๆ อาทิ ลายสับประรด ลายกุหลาบ ลายเรือ เป็นต้น ทำให้ขายผ้าไหมได้ราคาดีและขายได้จำนวนมาก ต่อมาก็มีผู้นำลายผ้าไหมของนางปราณีไปเลียนแบบหรือประยุกต์ต่อ ทำให้นางปราณีต้องคิดค้นลวดลายใหม่อยู่เสมอ โดยการใช้ข้อมูลแวดลอมรอบตัวจากช่องทางสื่อสารมวลชนต่างๆ มาเป็นต้นแบบ ความสามารถของนางปราณีแสดงให้เห็นถึงเชาวน์ปัญญาทำให้เกิดการพัฒนาด้านเอง พัฒนางานอย่างต่อเนื่อง

3. การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของชื่อลายผ้าไหมกับวรรณกรรมพื้นบ้าน

ผลการศึกษาพบว่า ชาวอำเภอบักธงชัยไม่มีวรรณกรรมมุขปาฐะประเภทนิทาน หรือตำนานที่สอดคล้องสัมพันธ์กับชื่อลายผ้าไหม ลวดลายผ้าไหมที่เกิดขึ้นล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องเล่าจากประสบการณ์ของตนเองเกี่ยวกับชื่อลวดลายผ้าไหม เรื่องเล่าเกี่ยวกับที่มาของลายผ้าไหมนี้ได้สะท้อนความเชื่อความคิดที่มีต่อสิ่งแวดลอมตามธรรมชาติ อาทิ ลายที่เกี่ยวกับสัตว์ชนิดต่างๆ เช่น พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เต่าเป็น

สัญลักษณ์ของการมีอายุยืนนาน ผีเสื้อเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่สวยงาม สื่อสื่อความหมายถึงความแข็งแรง มีพลังกำลังและมั่นคง เป็นต้น พืชชนิดต่างๆ ที่ไม่ดอกไม้ประดับเช่น กุหลาบ ดอกหญ้า สน บัวตอง และผลไม้หลากหลายชนิดเช่น สับปะรด ฝรั่ง ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ และสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ได้แก่ พญานาค ลวดลายเหล่านี้แสดงถึงให้เห็นบริบททางวัฒนธรรมที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรท้องถิ่น ความเชื่อในศาสนา ค่านิยมของสังคม และรูปแบบวิถีชีวิตของชาวปักษ์ใต้

สรุปและอภิปรายผล

ในประเด็นการวิเคราะห์ที่มาของลายผ้าไหมนี้สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมที่มีกระบวนการตามลำดับขั้นตอนคือ

1. ขั้นการแพร่กระจาย วัฒนธรรมการทอผ้าไหมเริ่มขึ้นหรือระยะแพร่กระจายที่ชุมชนจะโปะ (กะโปะ หรือกะโป้ ในภาษาลาว หมายถึงกะลา) ซึ่งเป็นชุมชนเชื้อสายลาวที่อพยพมาจากเวียงจันทน์ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อชาวลาวอพยพมาที่บ้านจะโปะจึงได้นำวัฒนธรรมการทอมาเผยแพร่
2. ขั้นหยิบยืม เมื่อแรกเริ่มชาวปักษ์ใต้เชื้อสายลาวได้หยิบยืมทางวัฒนธรรม ก็คือการทอลายแบบโบราณ เช่น ลายพญานาค ลายต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เนื่องจากชาวลาวมีความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นอย่างมาก เช่น เหตุการณ์บั้งไฟพญานาค
3. ขั้นผสมผสาน การผสมผสานวัฒนธรรมโดยการประยุกต์นำเอาลวดลายต่างๆ ที่เป็นแบบดั้งเดิมของลาวมาผสมกันเอง หรือผสมผสานกับลายใหม่ กลายเป็นลวดลายประยุกต์ที่แปลกตาออกไป
4. ขั้นกลืนกลาย จุดเริ่มต้นของวัฒนธรรมการทอผ้าไหมจากบรรพบุรุษที่เป็นชาวเวียงจันทน์ก็จะถูกกลืนและเลือนหายไปในด้านรูปแบบลายผ้าไหมแบบลาวดั้งเดิม เหลือเพียงการยอมรับในวัฒนธรรมผ้าไหมในรูปแบบและลวดลายของชาวปักษ์ใต้เท่านั้น

ส่วนในประเด็นการศึกษาประเภทของลายผ้านั้นพบว่าชาวปักษ์ใต้มีภูมิปัญญาความสามารถในการนำสิ่งแวดลอมรอบตัว ได้แก่ 1) สิ่งแวดลอมที่เกิดตามธรรมชาติ เช่น สัตว์ พืช ปรากฏการณ์ธรรมชาติ เป็นต้น 2) สิ่งแวดลอม

ที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น อุปกรณ์ต่างๆ เครื่องมือประกอบอาชีพของใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นต้น 3) ข้อมูล ข่าวสาร สื่อสารสนเทศต่างๆ โดยนำสิ่งเหล่านี้มาคิดค้นประดิษฐ์ประดอยแก้ไข ลองผิดลองถูก จนกลายเป็นงานศิลปะลวดลายบนผืนผ้าไหม การที่ลายผ้าไหมเป็นลายที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ พืช สิ่งของเครื่องใช้ หรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ และหรือลายอื่นๆ นั้น สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมและทฤษฎีนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรมที่ว่า ลวดลายผ้าไหมเหล่านี้เป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เนื่องจากอำเภอบึงขังอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรสิ่งแวดลอมทางธรรมชาติ เมื่ออยู่ในบริบทแวดลอมเช่นไร มนุษย์ก็จะปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดลอม นำสิ่งรอบตัวมาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด ชาวปักษ์ใต้ก็เช่นกัน เมื่อดำรงชีวิตอยู่ในวัฒนธรรมการทอผ้าไหมก็ทำให้ต้องปรับตัวเข้ากับสภาพแวดลอม โดยการคิดค้นลวดลายใหม่ๆ จากสิ่งใกล้ตัวที่พบเห็น เพื่อนำมาประยุกต์ ดัดแปลงให้เกิดสิ่งใหม่หรือเกิดการพัฒนาขึ้น นอกจากนี้แล้วความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดลอมกับเทคโนโลยีทางการผลิตก็เป็นตัวกำหนดสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมด้วย ดังเห็นได้จากการเปลี่ยนรูปแบบการผลิตผ้าไหม จากเดิมที่คิดออกแบบลวดลายเอง ใช้แรงงานคนทอมือในครอบครัว แต่เมื่อมีผู้นำเทคโนโลยีการผลิตเข้ามาคือ กิระตุก วัฒนธรรมการทอผ้าไหมก็เปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิง เริ่มผลิตเพื่อส่งร้านค้าได้มากขึ้น ไวขึ้น การคิดลวดลายต่างๆ เองก็น้อยลง เพราะต้องเร่งผลิตให้ทันตามที่ต้องการหรือนายจ้างต้องการ แต่ในขณะเดียวกันก็ยังมีผู้ทอผ้าไหมที่เห็นความสำคัญของการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ เพื่อเป็นการเพิ่มมูลค่าแก่ผ้าไหมของตนเอง จึงได้คิดค้นลวดลายใหม่ๆ อยู่เสมอ โดยลวดลายนั้นก็ยังมึลักษณะเป็นสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ดังเช่น นางปราณี ปิดตะคุ ที่ได้คิดค้นลวดลายต่างๆ เช่น ลายสับปะรด ลายกุหลาบ ลายเรือ เป็นต้น ทำให้ขายผ้าไหมได้ราคาดีและขายได้จำนวนมาก ต่อมาก็มีผู้นำลายผ้าไหมของนางปราณีไปเลียนแบบหรือประยุกต์ต่อ ทำให้นางปราณีต้องคิดค้นลวดลายใหม่อยู่เสมอ โดยการใช้ข้อมูลแวดลอมรอบตัวจากช่องทางสื่อสารมวลชนต่างๆ มาเป็นต้นแบบ ทำให้เกิดการพัฒนาตนเอง พัฒนางานอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ

ในประเด็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของชื่อลายผ้าไหมกับวรรณกรรมพื้นบ้าน พบว่าเรื่องราวบนผืนผ้าไหมลวดลายต่างๆ นั้นล้วนแต่เป็นเรื่องเล่า โดยผู้ทอผ้าจะพูดถึง

มาของลวดลายผ้าไหมว่ามีที่มาจากที่ใดบ้าง โดยผลการศึกษาค้นคว้านี้สามารถอธิบายได้ด้วยแนวคิดการเพิ่มมูลค่า เพราะการเพิ่มมูลค่าเป็นวิธีการที่จะนำมาใช้เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์ โดยจะต้องสร้างความต้องการคุณค่าหรือคุณภาพของสินค้าให้เป็นที่ต้องการของลูกค้า หรือมีคุณค่ามากพอที่จะให้ลูกค้าตัดสินใจซื้อ หรือมีคุณค่ามากพอที่จะดึงดูดความสนใจทำให้ลูกค้าเปลี่ยนใจมาใช้สินค้าของตน ซึ่งมีผลทำให้สามารถตั้งราคาได้สูงขึ้น การเพิ่มคุณค่าจึงไม่ใช่การเพิ่มราคา การทอผ้าไหมก็เช่นกัน แนวคิดหลักในการออกแบบลวดลายต่างๆ เพื่อเพิ่มมูลค่าสามารถทำได้ใน 3 รูปแบบคือ

1) สืบสายลายหลัก เน้นการสืบสานลวดลายโบราณดั้งเดิม แสดงถึงคุณค่าในวิถีผ้าไหมแบบโบราณ เน้นกลุ่มผู้ซื้อที่มีความสนใจเก็บรักษาลายผ้าโบราณ

2) รู้จักดัดแปลง เน้นการประยุกต์ ผสมผสาน ให้ลวดลายมีความทันสมัย แต่ยังคงอนุรักษ์ลวดลายที่เป็นแบบดั้งเดิมเอาไว้ด้วย เหมาะกับกลุ่มผู้ซื้อที่อายุปานกลาง ที่ยังชื่นชอบลวดลายแบบเก่าแต่ก็ไม่อยากล้าสมัย

3) สำแดงลายใหม่ เน้นการสร้างสรรค์ความแปลกใหม่ ไม่ซ้ำแบบใคร ใช้สิ่งแวดล้อมใกล้เคียงหรือความนิยมของสังคมในขณะนั้นมาออกแบบ เหมาะสำหรับกลุ่มผู้ซื้อที่เป็นวัยรุ่นหนุ่มสาวหรือวัยทำงาน

การได้ผ้าไหมที่ราคาเท่าเดิมแต่ได้สินค้าที่มีคุณภาพและมีคุณค่าทางจิตใจ เหมาะสมกับความชอบและปัจจัยในการซื้ออื่นๆ ทำให้ลูกค้ามีความต้องการมากขึ้น การสร้างคุณค่าและความหมายให้แก่สินค้าไหมด้วยการศึกษาที่มาของลายผ้า ก็อาจเป็นอีกวิธีการหนึ่งในการเพิ่มคุณค่าและเพิ่มมูลค่าแก่ผ้าไหมของชาวอำเภอปักธงชัยได้ นอกจากนี้แล้วการเพิ่มมูลค่าผ้าไหมปักธงชัยนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยการสร้างสรรค์เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายจากทฤษฎีการรื้อสร้าง

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2540). *ผ้าพื้นเมืองอีสาน*. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง
- กิตติกรรณ์ นพอุดมพันธุ์ (2559). *วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ*. ปีที่ 17 ฉบับที่ 2 (34) มกราคม – มิถุนายน 2559. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- พิรุณรัตน์ เขตจัตุรัส. (2547). *การศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้านที่มีความสัมพันธ์กับชื่อลายผ้ามัดหมี่ของบ้านหนองบัวเพวัง อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ ในเชิงคติชนวิทยา*. ปริญญาโท การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย (กศ.ม). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

(Deconstruction) กรณีศึกษาผ้าไหมมัดหมี่พื้นบ้าน อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา ของกิตติกรรณ์ นพอุดมพันธุ์ ที่ได้สร้างสรรค์ผลงานการออกแบบเครื่องแต่งกายจากผ้าไหมมัดหมี่ของชาวอำเภอปักธงชัย โดยใช้ข้อมูลเกี่ยวกับผ้าไหมในอดีตของชาวปักธงชัยมาพัฒนาเป็นรูปแบบผลิตภัณฑ์สมัยใหม่ ช่วยเพิ่มคุณค่าและมูลค่าแก่ผ้าไหมปักธงชัยได้เป็นอย่างดี (กิตติกรรณ์ นพอุดมพันธุ์. 2559 : 81-94)

ข้อเสนอแนะ

1. ผู้รับจ้างทอผ้าไหมเป็นอาชีพควรได้รับโอกาสจากผู้ว่าจ้างทอในการคิดค้นลวดลายใหม่ๆ เพิ่มขึ้น เพราะหากทอลวดลายตามความนิยมของท้องตลาดแต่เพียงอย่างเดียว ความคิดสร้างสรรค์ของผู้ทอผ้าไหมก็จะลดน้อยลงไปเรื่อยๆ กลุ่มผู้บริโภคก็จะไม่ขยายตัวมากขึ้นเท่าใดนัก

2. ผู้ที่คิดค้นลวดลายผ้าไหมลายใหม่ควรได้รับความคุ้มครองด้านลิขสิทธิ์ลายผ้า เพราะจากการศึกษาค้นคว้าพบว่า เมื่อมีผู้คิดค้นลายผ้าไหมแล้วได้รับความนิยมแพร่หลาย ก็มักจะมีผู้อื่นนำเอาลายนั้นๆ ไปมัดลายลอกเลียนแบบ โดยอาจมีการพลิกแพลงลวดลายบ้างเล็กน้อย เกิดความเสียหายต่อผู้คิดค้นลวดลายเป็นคนแรกอย่างมาก

3. กระบวนการถ่ายทอดความรู้เรื่องการทอผ้าไหมในครัวเรือนควรได้รับการส่งเสริม สืบสาน ต่อยอด อย่างเป็นรูปธรรม เพราะคนรุ่นใหม่ไม่ค่อยให้ความสนใจเรียนรู้วิชาการทอผ้าไหมอย่างจริงจัง และหันไปสนใจเพียงการศึกษาเล่าเรียนในมหาวิทยาลัยมากกว่าจะสืบทอดการทอผ้าไหมของบิดามารดา

4. ควรส่งเสริมให้มีการศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับเรื่องราว เรื่องเล่าบนผืนผ้าแล้วถ่ายทอดวัฒนธรรมประเพณีลงบนผืนผ้า เพื่อเป็นการเพิ่มมูลค่าแก่ผลิตภัณฑ์ตามหลัก การเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้

